

УДК 347:347.9

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІМПЕРАТИВНИХ І ДИСПОЗИТИВНИХ ЗАСАД У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Дрішлюк В. І.

Прийняття Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) стало важливим етапом у процесі вдосконалення цивільного законодавства, встановленні принципів регулювання суспільних відносин, які вперше знайшли своє відображення в новому законодавстві. Слід зазначити, що на сьогодні процес формування цивільного законодавства не завершено. Постійний розвиток економічних відносин зумовлює необхідність унесення змін до діючого законодавства й прийняття нових законодавчих актів, які детально регламентують окремі аспекти життя українського суспільства. Трансформація цивільного й цивільного процесуального законодавства України відповідно до потреб сьогодення постійно продовжується. Це викликано потребою оперативного реагування на нові проблеми, які виявляє правозастосування, необхідністю захисту окремих верств населення, які вимушені звертатися до суду для захисту своїх цивільних прав та інтересів.

Зміна орієнтирів і цінностей у законодавстві, його гуманізація й висунення на перший план інтересів громадянина й людини, необхідності дотримання їх прав, захисту свобод і законних інтересів зумовило необхідність вирішення проблеми захисту цивільних прав, свобод і законних інтересів приватних осіб. Стаття 15 Цивільного кодексу України [1] передбачає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі

його порушення, невизнання або оспорування. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Судовий захист прав та інтересів кожної особи гарантується Конституцією України [2], а також конкретизується на галузевому рівні - у цивільному процесуальному, господарському процесуальному, адміністративно процесуальному законодавстві.

Метою статті є аналіз норм Цивільного кодексу України й Цивільного процесуального кодексу України, які встановлюють основні засади захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільних відносин і виявлення їх спільних принципів і положень, що надають можливість приватним особам звернутися за захистом.

Загальні засади цивільного законодавства досліджувались у різних аспектах у роботах В.В. Луця, С.О. Погрібного, А.В. Луць, Н.Ю. Голубевої. Окремі питання доступу до правосуддя й права на судовий захист були предметом дослідження В.П. Грибанова, П.Ф. Елисейкіна, Е.А. Мотовиловкера та інших. Серед дисертаційних робіт, які були присвячені зазначеній проблематиці, слід вказати роботи Г.П. Тимченко, Ж.Л. Чорної, О.І. Антонюк. Зазначені питання не залишилися й поза увагою таких учених-процесуалістів, як С.В. Васильєв, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та ін.

Стаття 3 Цивільного процесуального кодексу України

© В.І. Дрішлюк, 2012

гарантує кожній особі право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [3]. Стаття 3 Цивільного кодексу України встановлює, що загальними засадами цивільного законодавства є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права й інтересу; 6) справедливість, добросовісність і розумність.

До принципів цивільного процесуального права, закріплених Конституцією України, належать: здійснення правосуддя виключно судами (ст. 124); територіальність і спеціалізація побудови системи судів загальної юрисдикції (ст. 125); здійснення правосуддя суддею одноособово, колегією суддів, а також за участю народних засідателів (ч. 2 ст. 129); незалежність і недоторканність суддів і підкорення їх тільки законові (ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129); законність (п. 1 ст. 129); рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (п. 2 ст. 129); змагальність сторін і свобода в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ст. 129); гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (п. 7 ст. 129); державна мова судочинства (ст. 10) тощо. До принципів цивільного процесуального права, закріплених законодавством про цивільне судочинство, належать принципи: диспозитивність; процесуальна рівноправність сторін; раціональна процесуальна форма; усність; безпосередність; оперативність [4, 21].

З метою з'ясування суті досліджуваних явищ, слід також звернутися до поняття засад у праві. Як такі принципи в праві можуть біти закріплені в різних формах: у формі самостійної правової норми загального характеру; у формі основної ідеї, що пронизує групу норм, інститут, галузь або навіть усю систему права загалом; і у формі правових розпоряджень ненормативного характеру, наприклад, шляхом формулювання правового принципу в преамбулі закону. Принципи стають загальнообов'язковими через правове їх закріплення, що дає їм силу правових принципів [5, 210].

Засади права - це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають етичну й організаційну основу виникнення, розвитку й функціонування права. Засади права є тим, на чому ґрунтуються формування, динаміка й дія права, що дозволяє визначити суть цього права. Засади права виражають головне, основне в праві, тенденції розвитку, те, на що право повинно бути орієнтовано, спрямоване [6, 49].

Принципи цивільного й цивільного процесуального права встановлюють можливість здійснення своїх прав заінтересованими особами залежно від їхньої волі, на власний розсуд. Диспозитивність як правова категорія цивільного права являє собою принцип права, який встановлює свободу поведінки учасників цивільних правовідносин і надає їм можливість на власний розсуд здійснювати надані їм процесуальні й матеріальні права [7]. На відміну від публічності, де превалюють інтереси суспільства чи держави, диспозитивність висуває на перше місце особистий інтерес учасника цивільних відносин. Окрім диспозитивних норм у цивільному законодавстві міститься багато норм, які встановлюють особливу правову охорону й забороняють посягання на основні цінності суспільства й держави, зокрема основи конститу-

ційного ладу, гарантування безпеки й свободи людини, забезпечення функціонування держави, які обмежують будь-які явища, котрі можуть викликати регрес економічних відносин у країні й, у свою чергу, порушення прав та інтересів учасників цивільного товарообігу.

Слід зазначити, що диспозитивні засади регулювання цивільних і цивільних процесуальних відносин тісно переплетені з імперативними засадами регулювання. І хоча останні мають менший вплив на реалізацію суб'єктами права їх прав, вони слугують певними рамками, які не дозволяють свободі перерости у свавілля. Зв'язок диспозитивних та імперативних правових норм виявляється насамперед в їх єдиній спрямованості на створення правових умов і регулювання правових відносин, вирішення конфліктів інтересів різних учасників цивільних відносин, а також гармонійний розвиток відносин у галузі цивільного права. Існування диспозитивних та імперативних норм взаємозумовлене й цілком необхідне в сучасних умовах розвитку цивільних відносин в Україні. Обидві категорії норм створено на підставі загальних конституційних принципів, і вони підлягають правовій охороні в судовому порядку.

Стаття 16 ЦК України встановлює, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права й інтересу. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

З питаннями диспозитивності й імперативності пов'язане питання суворого дотримання цивільної процесуальної форми. Раціональна процесуальна форма має створювати найсприятливіший порядок (раціональне цивільне судочинство) для процесуальної діяльності суду, для доступу в цивільний процес по справі заінтересованих осіб і їх процесуальної діяльності. Встановлені формальності забезпечують нормальний розвиток процесу й надають суб'єктам процесуальної діяльності можливість виправити допущене порушення цього порядку. Він характеризується змагальністю й диспозитивністю, рівноправністю сторін і публічністю, гласністю, усністю, безпосередністю й опосередкованістю. Раціональна процесуальна форма визначається також встановленими в ЦПК стадійністю процесу, строками на виконання процесуальних дій. Про раціоналізм цивільної процесуальної форми свідчать доступність цивільного процесу, його простота й зрозумілість; наближеність суду до населення; звільнення позивачів-громадян у ряді справ від сплати судових витрат. Раціоналізм характеризується публічністю - активним процесуальним становищем суду й можливістю державних і громадських організацій захищати в судочинстві права інших осіб, відображає демократичні основи цивільного судочинства й спрямований на забезпечення належних умов для захисту прав громадян і державних інтересів [4, 70].

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Аналіз чинного цивільного й цивільного процесуального законодавства дає змогу говорити про взаємозв'язок принципів, що регулюють відповідні правовідносини. Не вдаючись до питання "вторинності" процесуальних відносин, зазначимо, що основні, визначальні принципи - засади цивільного процесуального законодавства кореспондують із засадами цивільного законодавства, що зумовлено єдиною спрямованістю відповідного правового регулювання цивільних правовідносин в Україні. Принцип судового захисту цивільного права й інтересу має свій специфічний розвиток у цивільному процесуальному законодавстві, переплітаючись із принципами судочинства, встановленими ст. ст. 123, 125 Конституції України. Суто цивільно-процесуальні принципи права, як-то: раціональна форма, оперативність розгляду цивільних справ та ін., також пов'язані з основними засадами цивільного права й відображають поєднання диспозитивних та імперативних засад у регулюванні цивільних і цивільно-процесуальних відносин.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням імперативних і диспозитивних засад у регулюванні цивільних і цивільно-процесуальних відносин, зокрема дослідження їх сутності та взаємозв'язку, виходять за межі цієї статті й становлять перспективні напрямки подаль-

ших наукових розвідок.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 11. - Ст. 461.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
3. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 42. - Ст. 492.
4. Цивільне процесуальне право України. - К., 2005. - 624 с.
5. Цивільне та сімейне право України: підруч. / За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. - К.: Правова єдність, 2009. - 968 с.
6. Теорія права і держави. Підручник. - Х.: Одісей, 2007. - 256 с.
7. Цивільне право України: У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - К.: Юрінком-Інтер, 1999. - Кн. 1. - 260 с.

Дрішлюк В.І.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
господарського права та процесу Одеського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 15.07.2012*